

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტი
ნიკო პერაქენიშვილის ინსტიტუტი

შრომები
XV

გამომცემლობა

„ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“

ბათუმი – 2021

**BATUMI SHOTA RUSTAVELI STATE UNIVERSITY
NIKO BERDZENISHVILI INSTITUTE**

**TRANSACTIONS
XV**

BATUMI-2021

ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის შრომების XIV ტომი ეძღვნება ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტს. ტომში წარმოდგენილია მუნიციპალიტეტის ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოლოგიის, ფოლკლორისა და დიალექტოლოგიის საკითხები, რომლებიც ინსტიტუტის სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობის შედეგია. ტომში, ასევე შესულია ქ. ბათუმის საჯარო სკოლების მასწავლებელთა მიერ საგანმანათლებლო პროცესის შეფასება (სოციოლოგიური ანალიზი) და ახალგაზრდა მეცნიერთა ნაშრომები სხვადასხვა თემატიკაზე. ტომს ერთვის ილუსტრაციები და აბსტრაქტები უცხო ენაზე. იგი განკუთვნილია სამეცნიერო საზოგადოებისა და დაინტერესებულ პირთათვის.

Volumes XIV of the works of Niko Berdzenishvili Institute is dedicated to Khelvachauri municipality. It is included the issues of history, archaeology, ethnology, folklore and dialectology of the municipality, which are the result of the scientific-research work of the institute. The volume includes evaluation of the educational process (sociological analysis) by the teachers of Batumi public schools and the works of young scientists on various topics. It includes illustrations and abstracts in a foreign language. It will be significant and productive for the academic community and those are interested.

რედაქტორი: **როინ მალაკმაძე** (ისტორიის დოქტორი, საქართველო, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი)

რედაქტორის მოადგილე: **ოლეგ ჯიბაშვილი** (ისტორიის დოქტორი, საქართველო, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი)

Editor-in-Chief: **Roin Malakmadze** (PhD in History, Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia)

Deputy Editor: **Oleg Jibashvili** (PhD in History, Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia)

სარედაქციო კოლეგია: როინ მეტრეველი (აკადემიკოსი, საქართველო, საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია), ნიკოლაი დურა (აკადემიკოსი, რუმინეთი, რუმინეთის მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია), ჯემალ ვარშალომიძე (ისტორიის დოქტორი, საქართველო, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი), მერაბ ჩუხუა (ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, საქართველო, თსუ -ს არნოლდ ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი), ნინო ინაიშვილი (ისტორიის დოქტორი, საქართველო, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი), ემზარ მაკარაძე (ისტორიის დოქტორი, საქართველო, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი), როზეტა გუჯეჯიანი (ისტორიის დოქტორი, თსუ-ს ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი), რადოსლავ კრასიევიჩ-სცზიპიორსკი (ისტორიის დოქტორი, პოლონეთი, ვარშავის უნივერსიტეტი), ჯემალ კარალიძე (ისტორიის დოქტორი, საქართველო, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი), რამაზ ხალვაში (ფილოლოგიის დოქტორი, საქართველო, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი), სუდან ალთუნი (ფილოლოგიის დოქტორი, თურქეთი, კავკასიის (ყარსის) უნივერსიტეტი), კალიბექოვა მანანა (ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი, ყაზახეთი, ვალიხანოვის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი)

Editorial Board: Roin Metreveli (Academician, Georgian National Academy of Sciences, Georgia), Nicolai Dura (Academician, Georgia, Romanian National Academy of Sciences, Romania), Jemal Varshalomidze (PhD in History, Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia), Merab Chukhua (PhD in Philology, Arnold Chikobava Institute of Linguistics of Tbilisi State University, Georgia) Nino Inaishvili (PhD in History, Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia), Emzar Makaradze (PhD in History, Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia), Rozeta Gujejiani (PhD in History, History and Ethnology Institute of Tbilisi State University, Georgia), Radosław Karasiewicz-Szczypiorski (PhD in History, Warsaw University, Poland), Jemal Karalidze (PhD in History, Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia), Ramaz Khalvashi (PhD in Philology, Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia), Sudan Altun (PhD in Philology, Kars University, Turkey) Kalybekova Manana (PhD in History, Ch. Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology, Kazakhstan).

რეცენზენტები:

ავთანდილ ნიკოლეიშვილი – (ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, საქართველო, აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი)

ლელა სარალიძე – (ისტორიის დოქტორი, საქართველო, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი)

Reviewers:

Avtandil Nikoleishvili – (PhD in Philology, Akaki Tsereteli State University, Georgia)

Lela Saralidze – (PhD in History, Georgia, History and Ethnology Institute of Tbilisi State University, Georgia)

კომპიუტერული უზრუნველყოფა – ეთერ ხეციოძე

Computer software – Eter Khetsoidze

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი

რუსთაველის/ნინოშვილის ქ.№ 32/35

ტელ: +995(422) 29 46 46

ელ. ფოსტა: nbi@bsu.edu.ge

Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University

Rustaveli/Ninoshvili str. № 32/35

Phone: +995 (422) 27-17-86

E-Mail: info@bsu.edu.ge

სარჩევი

ისტორია და არქეოლოგია -History and Archaeology

უჩა ოკროპირძე - ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის ისტორიიდან Ucha Okropirdze - From the History of Khelvachauri Municipality	8 8
ოთარ თურმანიძე - ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის სოფლის მეურნეობა 1921-1990 წლებში Otar Turmanidze - Agriculture of Khelvachauri Municipality in 1921-1990	24 24
ზურაბ ნაგერვაძე - პირველი მსოფლიო ომი და მაჭახლის ხეობა Zurab Nagervadze - I World War and Machakheli Gorge	48 48
გიორგი თავამაიშვილი - ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის არქეოლოგიური ძეგლები (გონიოს ციხე) Giorgi Tavamaishvili - Archaeological Monuments of Khelvachauri Municipality (Gonio Fortress)	60 60
ირინე ვარშალომიძე - მონეტები ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტიდან Irine Varshalomidze - Coins from Khelvachauri Municipality	79 79
მაია ჭიჭილეიშვილი - საკულტო არქიტექტურული ძეგლები Maia Tchitchileishvili - Monuments of Cultic Architecture	85 85
ეთნოლოგია-Ethnology	
ნოდარ კახიძე - მეურნეობის ტრადიციული დარგები და სამეურნეო ყოფა ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში Nodar Kakhidze - Traditional branches and farming in Khelvachauri Municipality	105 105
ნაილა ჩელებაძე - განათლება და კულტურა ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში Naila Chelebadze - Education and Culture in Khelvachauri Municipality	135 135
თამილა ლომთათიძე - ხელვაჩაურის მოსახლეობის სულიერი კულტურა Tamila Lomtadze - Spiritual Culture of the Population of Khelvachauri Municipality	155 155
ფოლკლორი და დიალექტოლოგია -Folklore and Dialectology	
შუმანა ფუტყარაძე, ელზა ფუტყარაძე - ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტიდან მუჭაჯირად გადასახლებული ქართველების მეტყველების ფონეტიკურ-გრამატიკული თავისებურებანი	173

Shushana Putkaradze, Elza Putkaradze - Phonetic-Grammatical Features of Speech of Georgians Displaced as Muhajirs from Khelvachauri Municipality	173
ნარგიზ ახვლედიანი - ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმია Nargiz Akhvlediani - Toponymy of the Khelvachauri Municipality	193
ომარ მემიშიში - სარფის მეტყველების ლინგვისტური ანალიზი Omar Memishishi - Linguistic Analyses of Sarp Speech	215
ნანული ნოღაიდელი - ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის მკვიდრთა ლექსიკის დახასიათებისათვის Nanuli Noghaideli - Analyzing the Vocabulary of the Inhabitants of Khelvachauri Municipality	245
ნაილე მიქელაძე, ფატი აბაშიძე - ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის თქმულება-გადმოცემები (ზოგადი მიმოხილვა) Naile Mikeladze, Pati Abashidze - Khelvachauri District Legends-Narratives (General Overview)	260
ციალა ნარაკიძე - ლაზური ფოლკლორი Tsiala Narakidze - Laz Folklore	276
სოციოლოგია- Sociology	
ნუგზარ ჩხაიძე - ქ. ბათუმის საჯარო სკოლების მასწავლებელთა მიერ საგანმანათლებლო პროცესის შეფასება (სოციოლოგიური ანალიზი) Nugzar Chkhaidze - Assessment of the Educational Process by Batumi Public Schools Teacher's Sociological Analysis	303
ახალგაზრდა მეცნიერთა სამეცნიერო სტატიები- Scientific Papers of Young Researchers	
ანა ბაგრატიონი - ხალხური მედიცინის ისტორიიდან აჭარაში Ana Bagrationi - From the history of folk medicine in Adjara	369
ინგა ზოიძე - ალორძინების ხანის მწერლობა, მისი ძირითადი მიმართულება და დანიშნულება Inga Zoidze - Revival Period Literature, its Main Direction and Appointment	376
ცისნამი ბერიძე - დანდალოს ხეობის ლექსიკა Tsisnami Beridze - Vocabulary of Dandallo Gorge	383

ნარგიზ ახვლედიანი

ფილოლოგიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის
ინსტიტუტის ფოლკლორის, დიალექტოლოგიის
და ემიგრანტული ლიტერატურის კვლევის
განყოფილების მთავარი მეცნიერი თანამშრომელი

Nargiz Akhvlediani

PhD in Philology, Principal Researcher of Department
of Folklore, Dialectology and Emigrant Literature Research,
Niko Berdzenishvili Institute,
Batumi Shota Rustaveli State University

ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმია

TOPONYMY OF THE KHELVACHAURI MUNICIPALITY

აბსტრაქტი. წინამდებარე ნაშრომი ჩვენ მიერ ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში მოპოვებული ტოპონიმების შესწავლა-გამოვლენის მიზნით ჩატარებულ კვლევას წარმოადგენს. ამ თვალსაზრისით შევხებით ხელვაჩაურის რაიონის კონკრეტული ტოპონიმების სტრუქტურულ-სემანტიკურ ანალიზს. ტოპონიმი მრავალშრიანი ფენომენია. მას განსხვავებულად სწავლობენ ენათმეცნიერები, ისტორიკოსები, არქეოლოგები, გეოგრაფები, ეთნოგრაფები და სხვა სამეცნიერო მიმართულების მკვლევრები. გარდა ამისა, ნაშრომში მოცემულია მათი შესაძლო ახსნის მცდელობა სხვადასხვა სახის მონაცემებზე დაყრდნობით, კერძოდ: ანთროპონიმური, ბოტანიკური, ბუნებრივ-კლიმატური, ჰიდრონიმული, რელიგიური, ნიადაგის თავისებურებებისა თუ სხვა შეხედულებების გათვალისწინებით. დროთა განმავლობაში ჩამოყალიბდა ტოპონიმების ლინგვისტური შესწავლის ორი განსხვავებული ასპექტი: ა) სისტემური და სტრუქტურული მახასიათებლები; ბ) წარმოშობის (ანუ ეტიმოლოგიის) ახსნა. ჩვენი განსაკუთრებული ინტერესია ხელვაჩაურის რაიონის ტოპონიმების სტრუქტურული ანალიზის წარმოდგენა და გარკვევა, სადაც მარტივი გეოგრაფიული სახელები საკმაოდ შეზღუდული რაოდენობითაა წარმოდგენილი. ისინი უმეტესად წარმოადგენენ გარკვეული მდებარეობის ფიზიკურ-გეოგრაფიულ დახასიათებას. მაგალითად: „ცარა“, „ჭონჭყო“ და ა.შ. შედარებით უკეთაა წარმოდგენილი - „ო“ პრეფიქსით წარმოებული გეოგრაფიული სახელები. ამ უკანასკნელის მაგალითად შეიძლება მოვიტანოთ: „ოროკი“, „ოჭიკარტი“, „ოჯინჯი“, „ოხტომი“ და სხვ. ნაშრომში გვხვდება „ათ/ეთ“ სუფიქსით გაფორმებული ტოპონიმები. ასე მაგალითად: „სინდიეთი“, „ჩხუტუნეთი“, „გომპარეთი“, „ქოქოლეთი“, „გვიანეთი“, „ხინკილეთი“, „კახიეთი“, „ბასი-

ლეთი“ და სხვ. გამოვლინდა - „ურ“ სუფიქსით ნაწარმოები ტოპონიმები: „კვა-დაური“, „მახვილაური“, „მახინჯაური“, „ხელვაჩაური“ და ა.შ. წარმოდგენილ სტატიაში განვიხილავთ სხვა ტოპონიმებსაც, რომლებიც ნაწარმოებია: „თი“, „იმ//ში სუფიქსებით. ამის ილუსტრაციაა შემდეგი ტოპონიმები: „კვარიათი“, „ჭურიათი“, „კერკეტაში“, „ტიბაში“, „ქვაბიში“. დასკვნისთვის შეიძლება აღვნიშნოთ, რომ ასეთია ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში მოპოვებული ტოპონიმების სტრუქტურულ-სემანტიკური ანალიზის ჩვენეული ახსნის ზოგადი სურათი.

საკვანძო სიტყვა: ტოპონიმისა, ანთროპონიმია, ეტიმოლოგია, ლინგვისტიკა.

Abstract. Conducted study directed toward the revealing of the old toponyms of Khelvachauri municipality. In terms of understanding of this viewpoint, we will touch the specific structural-semantic analyze of toponyms of Khelvachauri district. Toponym is a multi-layer phenomenon. It is differently studied by linguistics, historians, archaeologists, geographers, ethnographers and other scholarly directions.

In addition, there will be an attempt of their possible explanation based on different kind data, like an anthroponomical, botanical, natural landscape-climatic, settlement areas, religious believes, farming activity, hydroniums, and soil peculiarities. With times, two different aspects of the linguistic study of the toponyms have been formed: a) systemic and structural characteristics; b) explaining the origin (or etymology).

Our special interest is to represent and elucidate the structural analyze of toponyms of the Khelvachauri region. In toponymy of khelvachauri municipality, the simple titles are quite a limited amount and among the represented ones mostly represents physical-geographical characterization of the certain location. For example, “Tsara”, “Chonchqo” and etc. Relatively better represented geographical names with “o/ო“ prefix. As an examples of the last can be given geographical names “Oroki”, “Ochikarti”, “Ojinji”, “Okhtomi” and etc.

From the point of the suffix “at/ეთ” in arise an interest following toponyms: “Sindieti”, “Chkhutuneti”, “Goshpareti”, “Kokoleti”, “Gvianeti”, “Khinkileti”, “Kakhieti”, “Basileti” and etc. Also, there were revealed toponyms with the “ur/ურ“ suffix, like “Kvadauri”, “Khelvachauri”, “Makhvilauri”, “Makhinjauri” and etc.

In presented article we consider another toponyms using with “ti/თი“, “ish//shi /იმ//ში“ suffixes. Illustration for this is the toponyms “Kvariati”, “Churiati”, “Kerketashi”, “Tibashi”, “Kbabishi”. Finally it can be noted that such is a general picture of structural-semantic analyze of toponyms of the Khelvachauri municipality.

Key words: Toponymy, Anthroponym, Etymology, Linguistics.

გეოგრაფიულ ობიექტთა სახელწოდებებს ქმნის ხალხი და მათ საკუთარი მოთხოვნილებისამებრ მოიხმარს კიდეც, მაგრამ საუკუნეების განმავლობაში მოსახლეობა შეიძლება, ძველ ადგილ-საცხოვრის იცვლიდეს ან დამპყრობლური ომების შედეგად გადაშენდეს, სხვა ენობრივ კოლექტივში გაითქვიფოს. ახლად მოსულ ხალხს, ბუნებრივია, ადგილზე ხვდებოდა გეოგრაფიულ სახელწოდებათა მთელი სისტემა, რომელიც მას ჩვეულებრივ სამსახურს ვერ გაუწევდა. ამიტომ იწყებოდა როგორც ახალი სახელწოდებების შექმნა, ისევე, უკვე არსებულის თარგმნა-კალკირება. ასე ქრებოდა თანდათან ძველი გეოგრაფიული ნომენკლატურა, ხოლო მის სანაცვლოდ იქმნებოდა სახელწოდებათა ახალი ნარევი ფენა, რომლის შემადგენლობაშიც ხშირად გვხვდება ჰიბრიდული ანუ ორენოვანი ტოპონიმები.

სწორედ ისტორიული ქარტეხილებისა თუ ხალხთა დიდი და მცირე მიგრაციების შედეგია ის, რომ დღეს ჩვენ ვერ დავასახელებთ ვერც ერთ „სუფთა“ ენას, რომლის ტოპონიმიაც სხვადასხვადროინდელ და სხვადასხვა ქონებრივ პლასტებს, დანაშრევებს არ შეიცავდეს. გამონაკლისს, ბუნებრივია, არც ქართული ენა წარმოადგენს. ჩვენ შეგვიძლია დავასახელოთ არაერთი შემთხვევა, როცა ტოპონიმში ამოსავალი ფუძე ერთი ენის კუთვნილებაა, საწარმოებელი (სადერივაციო) ელემენტები (სუფიქსები) კი – მეორე ენისა.

სახელწოდებათა ეტიმოლოგიური კვლევა სპეციალისტებისთვის (თუნდაც არასპეციალისტებისთვის) თვითმიზნად არასოდეს არ უნდა იქცეს. შეუძლებელია (და, ალბათ, არცაა საჭირო) გავარკვიოთ ყველა ტოპონიმის წარმომავლობა მასში ჩადებული შინაარსი. მთავარია, ვიკვლიოთ ენა, როგორც მთლიანი სისტემა, როგორც განვითარებადი და ამდენად, ცვლადი ფენომენი.

ტოპონიმთა „მუდმივ ნათლიებს“ – რიგით ადამიანებს კი ყოველთვის აინტერესებდათ და აინტერესებთ არა სახელწოდებათა გრამატიკული მხარე (შედგენილობა, ძირი, ფუძე, საწარმოქმნო ფორმანტები, კუმშვა-კვეცის შედეგები და ა.შ.), არამედ ამ სახელწოდებებში ჩადებული შინაარსი, მნიშვნელობა, აზრი. სწორედ ხალხის ამ საყოველთაო ინტერესმა და სწრაფვამ დაუდო სათავე ე.წ. ხალხურ ანუ არამეცნიერულ ეტიმოლოგიას.

ამჯერად, ჩვენი კვლევის ობიექტს წარმოადგენს ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმია, ონომასტიკა.

ცალკეული კუთხეების, ხეობების შესწავლის გარეშე შეუძლებელია საქართველოს მთლიანი ისტორიული განვითარების სრულყოფილი მეცნიერული შესწავლა. აკად. ნ. ბერძენიშვილი წერდა: „საქართველოს თითოეულ მხარეს „თავისი ისტორია“ აქვს. ზოგადისა და საერთოს გვერდით თითოეულ მათგანს დანარჩენთაგან განსხვავებული ისტორიული განვითარების თავისებურებები გააჩნია.

მათი შესწავლა-წარმოჩენა აუცილებელია და ეს არამარტო მეცნიერული ცნობის-მოყვარეობის თვალსაზრისით... ეს აუცილებელია სწორედ საქართველოს მთლიანი ისტორიული განვითარების ცოცხლად, ხორცშესხმულად წარმოდგენისთვის, ამ განვითარების ნამდვილი მეცნიერული შესწავლისთვის“ (ბერძენიშვილი, 1964:175).

ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში შედის მაჭახლის ხეობაც, რომლის წარსულიც მჭიდროდაა დაკავშირებული სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს პროვინციების ისტორიასთან (კახიძე, 1974:8). ხეობის წარსულზე მნიშვნელოვან ცნობებს შეიცავს ერთ-ერთი უძველესი, უნიკალური ქართული ხელნაწერი დოკუმენტი, რომელიც ცნობილია „მაჭახლის სულთა მატიანეს“ სახელწოდებით. ხელნაწერი გ. ყაზბეგს აღმოუჩენია შავშეთის სოფელ ტბეთში 1874 წელს სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში მოგზაურობის დროს. მას ხელნაწერი შემდეგ დ. ბაქრაძისთვის გადაუცია, რომელმაც პირველმა მიაქცია ყურადღება და მოკლედ აღწერა. ხელნაწერი, როგორც სულთა მატიანე, ე.წ. მოსახსენებელი ნუსხა, შესრულებულია ეტრატის (ტყავის) გრაგნილზე ნუსხა-ხუცურით (ბაქრაძე, 1878:197).

„მაჭახლის ხეობის სულთა მატიანე“, ძირითადად, გვამცნობს მაშინდელ გვარ-სახელთა, ქალთა და მამაკაცთა სახელებს, აგრეთვე ადგილთა სახელებს ანუ ტოპონიმებს. მატიანისეული გვარსახელები წარმოდგენილია „ეთ“, „ძე“, „შვილი“, – „ურ“, „ულ“ და სხვა აფიქსებით.

„ეთ“ სუფიქსიანი გვარსახელებია: ახესლამეთ, ალვეთ, ბეჩიეთ, ბრევაეთ, ბუწნელეთ, გაზიეთ, გათენიეთ, გიორგაეთ, გლიჯაეთ, გოგაბერეთ, გოგლაეთ, გორგაძიეთ, გუიანეთ, დავლაეთ, დოლიეთ, დურჯანეთ, ეგნატეთ, ვარდანეთ, ვაშანეთ, ვაცაეთ, ზარქიეთ, თევთიეთ, იაბედაეთ, კაკალაეთ, კანჯარეთ, კეჯერეთ, კორტიეთ, კუთხაეთ, მეფუტკრიეთ, მორჩიეთ, მწითურეფოვსიეთ, როსტომეთ, სამოელეთ, სიკალაეთ, სამურტანეთ, სკინეჯეთ, სისოეთ, ტიბორეთ, ტომარაეთ, ტურეთ, ფარაჯეთ, ფხიკაეთ, ქუაბელეთ, ჩავლეთ, ცანდაეთ, ცხადაეთ, წითელაეთ, წკირმონეთ, ჯარდენეთ და სხვ. (კახიძე, 1974:10).

მატიანეში ბევრია „ელ“ ფორმატიანი სახელები: „აკრიელი“ ნანა, „ჯილნათელი“ თათანასძე მიქელი, ბასილ მორთულასძის „კიბელი“ მეულლე, „ერგიელი“ გაბრასძე დავითი, „ჯოჯრელი“ ჭანისძე გრიგოლი, „ზენდიდელი“ გიორგისძე, „სმადელი“ ნიკოლოზ ვაცასძე, ვინმე „ხებელი“ და სხვ.

მატიანეს მიხედვით ჩანს, რომ იმდროისთვის გავრცელებული იყო „ძე“-სუფიქსიანი გვარები: ახალასძე, ბაგრატისძე, ბალასძე, ბასილასძე, ბერასძე, ბერიასძე, ბუწნელისძე, გაბლაშისძე, გაბრუშისძე, გათენასძე, გამრეკელისძე, გიორგასძე, გოგაბერისძე, გოგლასძე, გოგოსძე, გოგისძე, გოვინასძე, გორგასძე, გორგოშასძე, გუნდარისძე, გუჯარისძე, დათვითისძე, დავლასძე, დოლისძე, ვაშანის-

მე, ვაცასმე, ვერძასმე, ზარქისმე, ზურაბისმე, თავდიდისმე, თევთისმე, ვერსე-ლისმე, თოთოსმე, იაკობასმე, ივანასმე, იობისმე, კაკალასმე, კანჯარისმე, კახაბერისმე, კიბელისმე, კირკიტისმე, კობისმე, კომისმე, კორტანელისმე, კოპლასმე, კუბრასმე, კუირიკასმე, ლაკაშისმე, ლომთათისმე, ლომდერისმე, ლომიერისმე, ლურჯასმე, მახარასმე, მახაჭასმე, მგელასმე, მელასმე, მეფუტკრისმე, მიმინოსმე, მიქელასმე, მორთულასმე, მოფინასმე, მჭედლისმე, მხეცისმე, ნადირასმე, ნიკოლასმე, ნუკრასმე, ოსანასმე, პილპილასმე, რასტაგანისმე, რაჯახელისმე, როსტომისმე, სამოელისმე, სანადირასმე, საქუნთელასმე, ტბელისმე, ტრაპიზისმე, უთლელისმე, ულგრდასმე, ფარაჯისმე, ფიბოტისმე, ფოთელისმე, ფხიკასმე, ქობულისმე, ქადაგისმე, ქოქოლისმე, ქუაბოლოსმე, ღაღანისმე, შაფჩიტისმე, შალვასმე, შამანასმე, შტრიკისმე, შუბანისმე, შუშანასმე, ჩახუასმე, ცალმოგვისმე, ცანდასმე, ცივნარისმე, წინწყელასმე, წიქარისმე, ჭანისმე, ჭალუმელისმე, ჭუმბასმე, ნალკიასმე, ხინკილასმე, ხუცისმე, ჯავახისმე, ჯარდენისმე, ჯაფარისმე, ჯეჯელისმე, ჯიგნისმე, ჰარაბისმე (არაბიძე?) და ა.შ.

„შვილი“ სუფიქსიანი გვარსახელებიდან მატიანეში გვხვდება: აღსართანასშვილი, გივისშვილი, გორკენისშვილი, დავითისშვილი, დემეტრასშვილი, კილისურისშვილი, კოკოპინასშვილი, მათისაშვილი, მელეყმასშვილი, მეტეხელისშვილი, მიქასშვილი, მურვანისშვილი, პეტრასშვილი, სასანასშვილი, სუმბატისშვილი, დიბოტისშვილი, ფხიკისშვილი, გავთარასშვილი, ქლუტისშვილი, შალთარასშვილი, ჩიტასშვილი, წანგრისშვილი.

მატიანეში გვხვდება „ურ“ და „ულ“ სუფიქსიანი გვარსახელები, რომლებიც მაჭახლისა და აჭარის სხვა ხეობათა სინამდვილეში დღეს აღარ გვხვდება: აბესლამური, გუიანური, თევთიური, კულუმბური, ქოქოლური, ქუაბელური, ფოთელური. ხინკილური, გაბრიჩიული, გორგაული, ვერძაული... შდრ.: აღ. საქ-ში: ოჩიაური, ინაური, არაბული, ბურდული, თეთრაული და სხვ. (კახიძე, 1974: 11).

ძალიან საინტერესოა ქალთა და მამაკაცთა მატიანესდროინდელი სახელებიც. ქალებს რქმევიათ: ბათუთა, ბორენა, ბურია (?), ყურდუხანი, გვანცა, დიოფალა, დუდა, თამარი, თინა, თინათინი, თუთა, მარგალიტი, მარიამი, მართა, მარინე, ნათელა, ნათია, პარასკევა, რუსუდანი, სანათა, ჩხუტუნია, ცაცა, ცინცხალა, ხუარაშანი, ხუაშაქი და ა.შ. მამაკაცებს ერქვათ აბაშა, ათანასე, ანდრონიკე, არსენი, არსლანი, ბასილი, ბეშქენი, ბიბილა, გიგლა, გიორგი, გივი, გრიგოლი, დავითი, დანიელი, დემეტრე, ესაია, ვარდან, ზაქარია, ზეზიდა, ზვიადი, თევდორე, თომა, იაკობი, იესე, ივანე, ილარიონი, იონა, იორდანე, კაკა, კვირიკე, კოზმნი, კონა, ლაზარე, ლომა, მამია, მანჩხა, მარკოზი, მარუშინ, მახარა, მახარემლ, მგელა, მინა, მიქელ, მშუიდა, ნადირა, ნიკოლოზ, ოთარი, ონოფრე, ოქრო, ოქროპირი, პავლე,

პეტრე, რომანოზი, საბა, საგია, საღირა, სეხნია, სიხარული, სილომონი, სტეფანე, სუნბატი, ქავთარი და სხვ.

ხელვაჩაურის რაიონის ტოპონიმიაში მარტივი სახელები ძალიან მცირე რაოდენობითაა წარმოდგენილი და ისიც, რაც წარმოდგენილია, გამოხატავს ადგილმდებარეობის ფიზიკურ-გეოგრაფიულ დახასიათებას. ასე მაგ. **ცარა** – ადგილი (ხელვაჩაურის რ-ნი), **ჭონჭყ** – სასვენი ადგილი კობალეთში (ხელვაჩაურის რ-ნი), **ჭენჭები** – სათესი ჭანივრში (ხელვაჩაურის რ-ნი), **ოჯინჯი** – ადგილია (დაბა მახინჯაურში (ხელვაჩაურის რ-ნი), **ოროკ** – ჩაის პლანტაცია (სოფ. ევგენიძეები, ხელვაჩაურის რ-ნი), **ოჭიკარტი** – სოფელია ჩაისუბანში (ხელვაჩაურის რ-ნი)... შედარებით მეტადაა წარმოდგენილი დანიშნულების ო-პრეფიქსი. სუფიქსური წარმოებიდან სჭარბობს – „ეთ“ სუფიქსით გაფორმებული გეოგრაფიული სახელები.

ასე მაგალითად, სინდიეთი, ჩხუტუნეთი, ჩუქუნეთი, გომპარეთი, ქოქოლეთი, ხინკილეთი, დავითეთი, გვიანეთი, გორეთი, სიკალეთი, ტოხიეთი, კოსტანეთი, კინტურეთი (ხელვაჩაურის რაიონის სოფლებია). გვხვდება – „ურ“ – სუფიქსით ნაწარმოები ტოპონიმებიც: **ჯიხური** ადგილია მახინჯაურში (ხელვაჩაურის რ-ნი), **კვადაური** – ფერდობი (სოფ. ქედქედი, ხელვაჩაურის რ-ნი), **მახვილაური** – სოფელია (ხელვაჩაურის რ-ნიში), **მახინჯაური** – დაბა (ხელვაჩაურის რ-ნი), **ხელვაჩაური** (სოფელი და (სასოფლო საბჭო ხელვაჩაურის რ-ნი), გვხვდება „თი“ და „იმ//ში“ – სუფიქსებით გაფორმებული ტოპონიმებიც. ასე მაგალითად, **ჭურიათი** – სოფლის უბანი, **ფერდობი** (სოფ. ერგე, ხელვაჩაურის რ-ნი), **კვარიათი** – მდინარე და სოფელი (სოფ. გონიოში ხელვაჩაურის რ-ნი), **ქვაბიში** – სამოვარი ადგილია ფანჩვეთში (ხელვაჩაურის რ-ნი), **ღრემში** – მთა და მდინარე (ხელვაჩაურის რ-ნი), **კერკეტაში** – სოფლის უბანი (ს. სარფი, ხელვაჩაურის რ-ნი), **ტიბაში** – ღლე სარფში (ხელვაჩაურის რ-ნი).

გავრცელებულია ტოპონიმთა პრეფიქს-სუფიქსური წარმოება. იგი კვლავ ქონების, თვისების, დანიშნულების, წინა ვითარების გამომხატველია. მაგ. **ოჭვაბურა** – სახნავ-სათესი ადგილი (სოფ. კირნათი, ხელვაჩაურის რ-ნი), **ოხვამე** – ადგილი სიმონეთში (ხელვაჩაურის რ-ნი), **ონტოფო** – ღლე (ხელვაჩაურის რ-ნი), **ნაუჩვარი** – სოფელია კირნათში (ხელვაჩაურის რ-ნი), **ნაჯარგვალევი** – ადგილი სოფელ კიბეში, ხელვაჩაურის რ-ნი).

ხელვაჩაურის ტოპონიმიაში სიტყვათშეერთების მხოლოდ რამდენიმე მაგალითი შეიძლება მოვიყვანოთ:

1. არსებითი სახელი+არსებითი სახელი

მსაზღვრელ-საზღვრული ორივე სახელობით ბრუნვაშია:

კაპანდიბი – სოფელია ხელვაჩაურის რაიონში

2. არსებითი სახელი+ზედსართავი სახელი

სახელობით ბრუნვაში დასმული საზღვრული და ასევე ნომინატიური მსაზღვრელი მხ.რ.-ში წყობა პრეპოზიციურია:

ხელვაჩაური – დაბა (ხელვაჩაურის რაიონში)

3. არსებითი სახელი+ზედსართავი სახელი

სახელობით ბრუნვაში დასმული საზღვრული და მსაზღვრელი:

სკურქუბა – ღელეა თამარის დასახლებაში.

ტოპონიმთა სემანტიკური კლასიფიკაციისას ანგარიში უნდა გაეწიოს სწორედ ტოპონიმის მნიშვნელობას, რას აღნიშნავს ტოპონიმი? ტოპონიმის მნიშვნელობა ობიექტურ სინამდვილეში არსებულ გეოგრაფიულ ობიექტზე მითითებაში მდგომარეობს. უმეტეს შემთხვევაში იმის ჩვენება, თუ რას აღნიშნავს ტოპონიმი, ნათელყოფს მოტივს, რომელმაც შეაპირობა ამა თუ იმ ტოპონიმის არჩევანი.

წინამდებარე თავში ჩვენ წარმოვადგენთ ძირითად სემანტიკურ ჯგუფებს, მიმოვიხილავთ გეოგრაფიულ სახელებს. მათში წარმოდგენილი ლექსიკური მასალის თვალსაზრისით ვიძლევიტ ზოგი ტოპონიმის ეტიმოლოგიას.

სემანტიკური ანალიზისას, ბუნებრივია, მხოლოდ ისეთ ტოპონიმებს მიმოვიხილავთ, რომელთა სემანტიკა დღეისთვის გამჭირვალეა და რომელნიც სხვა მსგავს გეოგრაფიულ სახელებთან ერთად გარკვეულ შინაარსობრივ ჯგუფებს ქმნიან. ესენია:

ა) ანთროპონიმული წარმომავლობის გეოგრაფიული სახელები. ცნობილია, რომ ტოპონიმთა გარკვეული ნაწილი გენეტურად ანთროპონიმებთან არის დაკავშირებული (თავის, მხრივ, ანთროპონიმთა გვარები, სახელები და მეტსახელები განსაკუთრებით ხშირია დასახლებული პუნქტებისა და მიკროობიექტების სახელწოდებაში.

ქვემოთ წარმოვადგენთ ანთროპონიმული წარმომავლობის გეოგრაფიულ სახელებს.

ბუძგის მეჭეღე – „ბუძგ“, როგორც ჩანს, წარმოადგენს „ბარძგ“ ძირის მეგრულ ვარიანტს (ქართ. ბარძგ. მეგრ. ბორძგ, ბურძგ), რომელიც გურულში და აჭარულშიც ზანიზმი უნდა იყოს. ბუძგი – ბუსუსი, გინგლი (ჯაგარი – თმა) (ყიფშიძე, 1994:204), „ბაძგი“ (გურ) – ეკლიანი მცენარე. შქერის მსგავსი ეკლისფოთლებიანი ხე (აჭარ.). „ბარძგ“ – (იმერ) ეკლიანი მცენარე (დლონტი, 1984:60). ბუძგი – „პატარა ზღარბი“ (საბა) და „ბუძგურ“ – ეკლით დაბარდული (ფენრიხი, სარჯველაძე, 1990:46). რაც შეეხება ამ ტოპონიმის ეტიმოლოგიას, იგი ანთროპონიმულ ტოპონიმად გვესახება და ვინმე „ბუძგი“-ს კუთვნილი ტერიტორია, უბანი შეიძლება ყოფილიყო. შესაძლოა, „ბუძგი“ გადატანილი მნიშვნელობით, ვინმე ჯაგარ (ზღარ-

ბისმაგვარ) თმიანი პიროვნების მეტსახელი იყოს, ხოლო ტოპონიმის მეორე ნაწილი (მეჰელე) – უბანს ნიშნავს (აქვს სოფლის მნიშვნელობაც). ლაზურში „მეჰელე“ – თურქულიდან შემოსული ჩანს. თუმცა არც ისაა, გამორიცხული ეს (ადგილი) ტოპონიმი მცენარესთან დაკავშირებული ყოფილიყოს (შდრ.: მწვანე კონცხი – შქერნალი კონცხი). ტერიტორიას, რომელიც ბამგის მაგვარი (ეკალ-ბარდიანი) მცენარით იყო დაფარული, შესაძლოა ეწოდა კიდევაც მცენარესთან დაკავშირებული სახელი.

კერკეტაში – სოფლის უბანი (ს. სარფი, ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტი). „კერკეტი“ – მაგარი, მეტისმეტად მკვრივი საგანი, მაგარნაჭუჭიანი ნიგოზი“, „ბოლო ხან კერკეტი კაკალი მეტი გამოვიდა, მის გარჩევაში სული აგძრება კაცს“. კერკეტს, გადატანითი მნიშვნელობით, უტეხ, ჯიუტ ადამიანზე იტყვიან (ალავიძე, 1938:148): „ნამეტანი კერკეტიაო“. „კერკეტავლი“ – სახნავი (ქამადაძე, 1992:109). კერკეტავლი→კერკეტაული.

კერკეტი ამავე მნიშვნელობით გვხვდება გურულში, იმერულსა და ლეჩხუმურში (ჟღენტი, 1936:228). შდრ. საბა: „კერკეტონი“ – კაცნი ღამის ბოროტ მავალთა შემპყრობელნი“. ძველ ქართულში „კერკეტი“ არ ჩანს არც ილია აბულაძის ძველ ქართულ ლექსიკონში, თუ არ მივიღებთ მხედველობაში საბასეულ „კერკეტონ“-ს.

ლაზურად „კერკეტა“ იგივეა, რაც აჭარულსა და სხვა დიალექტებში.

ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის მიხედვით, „კერკეტი“ იმერულ-ლეჩხუმური დიალექტის კუთვნილებაა, მაგრამ ჩვენს ხელთ არსებული მასალები და დიალექტოლოგიური ლექსიკონები გვიჩვენებენ, რომ „კერკეტი“ იხმარება აჭარულსა და გურულ დიალექტებშიც. მხოლოდ დასავლურ დიალექტში არსებობა მიგვანიშნებს, რომ „კერკეტი“ ზანური წარმომავლობისაა, ხოლო რაც შეეხება ტოპონიმების – „კერკეტაში“ და „კერკეტავლი“-ს ეტიმოლოგიას, საფიქრებელია, რომ იგი ვინმე „კერკეტი“-ს (პიროვნების ზედმეტსახელი) კუთვნილ ტერიტორიას აღნიშნავდა.

კვადაური – ფერდობი (სოფ. ქედიქედი ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტი). კვადაცი – ქაცვი (ჭარაია, 1997:77; მაცაშვილი, 1991:148). ქაცვი – ქართული კატაფშატა. ახ. ეშმაკის ფეხა, ხევს. ეშმაკის ფეხა, ხევს. იუდის ჯაგი, გურ. ყვავ-ტყემალი, ჭნ. სკიფინდარი, კვადაცი – მცენარე (ошлепиха) (ყიფშიძე, 1994:254). კვადაცერა ადგილია, სადაც ბლომად ხარობს კვადაცა (ცხადაია, 1985:78). კვადაური ფორმაში „ურ“ კუთვნილების აღმნიშვნელი სუფიქსია, გადატანითი მნიშვნელობით „კვადა“ შესაძლოა, ადამიანის მეტსახელიც იყოს (შდრ.: ქაცი – ზედმეტსახელი). ამ შემთხვევაში, შესაძლოა, ეს ადგილი ვინმე „კვადა“-ს კუთვნილი ტერიტორია ყოფილიყო.

კვარიათი – ესაა მდინარე და სოფელი (ს. გონიო, ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტი). ადგილობრივი ინფორმატორის ალი ხორავას ცნობით, ამ ადგილას თოვლი დიდხანს არ დნება: „აქ თოვლის საწოლია, არ დგება თოფლი“ კვარაში (კუჩხა), სათოვლია. სათოვლია – Colehi cum umbrosum – თოვლის ყვავილი; იმერ; (შდრ.: გურ. კვარაკუნჩხა) (მაყაშვილი, 1991:61, 148). მეკვრ. პაპისყვერა, კოჩივარდა, ქორჩიოტა, კვარაკუნჩხა, ტკვარჩელა, ტყუტუცია (ჭარაია, 1997:129). ქართული ყოჩივარდა. იგი თოვლის მახარობელი ყვავილია, რაც შეეხება „კვარიათი“-ს ეტიმოლოგიას, მდინარის პირას დღესაც მრავლად ხარობს ყოჩივარდა. შესაძლოა, კვარიათი დაერქვა მდინარისპირა ადგილს, სადაც კვარაშ კუჩხა ხარობდა, და შემდეგ ეს სახელწოდება გადავიდა მდინარეზე და სოფელზე კონვერსიის გზით). ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს ზანური მანარმოვლით გაფორმებული ზანურფუმიან ტოპონიმთან. თუმცა შესაძლოა, „კვარიათი“ „ბაჯგათი“-ს მსგავსად ანთროპონიმი იყოს და ვინმე „კვარია“-ს ოჯახობას, შთამომავლებს დაერქვა.

მახინჯაური – დაბა (ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტი). დ. ბაქრაძე თავის მოგზაურობის წიგნში, რომელიც 1878 წ. გამოიცა ერთგან მოიხსენიებს ციხისძირსა და მახენჯურს (махенджური), (Бакрадзе, 1878:13) ი. სიხარულიძეს „მახინჯაური“ ზანური წარმოშობის ტოპონიმად მიაჩნია და იქვე ასაბუთებს თავის აზრს: თუ მას მა-ურ პრეფიქს-სუფიქსური წარმოების სახელად ვიცნობთ, მაშინ ფუძედ დაგვრჩებოდა „ხინჯ“-ი. „ხინჯ“-ი კი ქართული „ხიდ“-ის სახენაცვალი ფორმაა. ხიდი საერთო კუთვნილების სიტყვაა ქართულსა და ზანურში, ამ უკანასკნელში „ხინჯი“ მივიღეთ შემდეგნაირად: ჯერ „ხიდ“-ის „დ“-ს შეენაცვლა „ჯ“, ხოლო შემდეგ მის წინ ნ განვითარდა. მეგრულში ამგვარი ფორმა მხოლოდ ზუგდიდურს დაუცავს. სენაკურში კი „ხიდ“-ე გვაქვს. ეს გარემოება, ქართულის გავლენის შედეგია. ხიდი-ხინჯი და ამათგან ნაწარმოები სახელები ხშირია საქართველოს ტოპონიმიკაში (სიხარულიძე, 1958:4). ამავე აზრს ავითარებს გ. ბედოშვილი, რომელიც შენიშნავს, რომ ტოპონიმი „მახინჯაური“ წარმოდგარი ჩანს „ხინჯ“ მეგრული სიტყვისაგან, რაც ქართულად „ხიდს“, „ბოგას“ ნიშნავს. ამ „ხინჯ“ სიტყვას ვხედავთ ტოპონიმებში: „ხინჯიკარი“ და „ჭუმბურხინჯი“. პირველი სოფელი იყო სენაკის მაზრაში (ყიფშიძე, 1914:404), ხოლო მეორე ამჟამად სოფლისავე სახელად დასტურდება გალის რაიონში (საქართველოს გეოგრაფიული ლექსიკონი, 197:133). „ხინჯიკარი“ ხიდისკარს ნიშნავს, „ჭუმბურხინჯი“ კი – წაბლის ხიდს (ბედოშვილი, 1998, №3 (43). შეიძლება უფრო მართებული იყოს ამ სახელწოდების სუფიქსური წარმოების სახელად მიჩნევა და მისი ზანურივე „მახინჯ“-თან დაკავშირება-განაგრძობს ი. სიხარულიძე. ზანური „მახინჯ“-ი ქართულად „ქურდ“-ს ნიშნავს. ქურდისგან ნაწარმოები სახელები იშვიათად არ გვხვდება ტოპონიმიკაში. ქურდი გამოიყოფა მაგალითად, სოფლების სახელებში: ქურდ-ულ-ი“ (ხულოს რ-ნი), ნა-ქურდ-ევ-ი“ (ადიგენის რ-ნი) და სხვა.

გ. ბედოშვილი წერს: „ხინჯ“ სიტყვას დართული უჩანს მიმღეობის მაწარმოებელი თავსართი „მა“ და „ა“ სუფიქსი „მახინჯ“-ა, რაც ქართულად ხელობა-მოსაქმეობის (პროფესიის) აღმნიშვნელ ტერმინად უნდა ვცნოთ. „მა-ხინჯ-ა“ მიმღეობურ ფორმას ნიშნავს („მე-ხიდ-ე“, „ბოგების ოსტატი“, „მეზოგე“) მეტსახე-ლად ქცეულს, მიუერთავს კუთვნილების აღმნიშვნელი-ურ სუფიქსი და შედეგად მახინჯაური მიგვიღია. მაშასადამე (მა-ხინჯ-ა-ურ-ი) უნდა განიმარტოს ასე: „ად-გილი, რომელიც ვინმე მეხიდე (მეზოგე) კაცს ეკუთვნოდა“, „ხიდის ოსტატობით ცნობილი პიროვნების კუთვნილი ადგილი“ (ბედოშვილი, 1998: №3 (43) ჟურნალი „სალიტერატურო გაზეთი“).

ა. ახვლედიანს ი. სიხარულიძის მიერ „ხინჯ“-ს (ხიდი) ამოკითხვა დამაჯერებლად არ მიაჩნია. ისიც უნდა ითქვას, რომ ჭანურ-მეგრული „ხინჯი“ ქართულად „ხიდ“-ს ნიშნავს, მაგრამ, ვფიქრობთ, „მახინჯაურ“-ის ეტიმოლოგიის ასახსნელად ეს სიტყვა არ გამოდგება, იმიტომ, რომ აქ საკუთრივ ფიზიკურ-გეოგრაფიული მდებარეობის გამო, ისიც წარსულში, რაიმე ხიდის არსებობაზე ლაპარაკი კი ზედმეტია (ახვლედიანი, 1961:4). ავტორი ვარაუდობს, რომ შესაძლოა, ვიფიქროთ, „მახინჯაური“ მახას და მეგრულ-ჭანური ჯირის (ჯურის შეერთებით წარმოსდგა (შდრ. ჯიხანჯური). მახა, საბას განმარტებით, მცენარეა, ყანაა, ასლსა ჰგავს (ორბელიანი, 1991:451). „მახინჯაურში მცენარეთა აღმნიშვნელი ტოპონიმები უხვად გვხვდება (ომბალური, ნაპურვალი, ნაჭ(ვ)ავარი და სხვა, თუმცა ახლა ტოპონიმი მახა არ გვხვდება ცალკე, მაგრამ საფიქრებელია, იგი ადრე არსებობდა და შემდეგ მასთან ჯურის (ჯირი, ძირი) შეერთებით მივიღეთ სოფლის სახელწოდება მახა-ნ-ჯური, რაც შეეხება „ნ“-ს იგი „ჯ“-ს წინ ფონეტიკურად არის განვითარებული (ჟღენტი, 1953:86-96), რაც ჩვეულებრივი მოვლენაა ჭანურ-მეგრული ისათვის.

ა. ახვლედიანი ასეთ აზრსაც გვთავაზობს: თუ დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე „ჩერქეზული ტოპონიმიკა უდავოდ დადასტურებულად უნდა ჩაითვალოს... და აქ ჩერქეზული მოსახლეობის ოდინდელი არსებობის ნაკვალე-ვია“ (ჯანაშია, 1959:122), მაშინ შესაძლოა, „მახინჯაურ“-შიც ამ ენათა „ოდინდელი ნაკვალევი“ ამოვიკითხოთ. არსებობს სხვა მოსაზრებაც, კოლხური ხინჯი აღნიშნავს, როგორც ხიდს, ასევე წყლის მონატან ნალექს, ღორღს, ქვყრილს. ზღვისპირა პუნქტის დარქმევის მოტივად ასეთი შინაარსიც გამოსარიცხი არაა (დანელია, ცანავა, 1991:625).

ჩვენი ვარაუდით, ტოპონიმში უნდა გამოიყოს „ხინჯა“, რაც ნიშნავს რკინეულობის წიდას, რიოშს (ჭარაია, 1997:180). სარიოში წყლის დიდი ჯამია, წიდათ გასარეცხელი წყლის ჯამი წიდათ სასარცხო სარიოში სირჩაა, რომელშიც ორმოცი თუხტი ჩავიდეს (ორბელიანი, 1993:51).

აჭარა მინერალური რესურსებით მდიდარია. აქ გვხვდება როგორც მადნეული, ისე არამადნეული წიაღისეული. შავი ლითონებიდან აღსანიშნავია მაგნეტიტური ქვიშები, რომელიც გვხვდება ქობულეთ-ჩოლოქის ზღვის სანაპირო ზოლში. მადნის ვერტიკალური გავრცელება რამდენიმე სანტიმეტრია (ფუტკარაძე, 2001:10-12).

ბათუმის ნიკო ბერძენიშვილის სახელობის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის მიერ საველე ექსპედიციების დროს წლების მანძილზე შეგროვებულ მასალაში დაფიქსირებულია ხელვაჩაურის რაიონის სოფელ კირნათში მურღულის ხეობიდან მდ. ჭოროხის გავლით მადნეულის (შავი და ფერად ლითონის) გამოტანა, შემდეგ ადგილზე ხელვაჩაურის რაიონში მიმდინარეობდა მადნეულის წარმოება. კერძოდ, მე-19 საუკუნეში სოფ. ერგეში (ხელვაჩაურის რაიონი) ფუნქციონირებდა რკინის სადნობი საამქრო, დღეს მისი მხოლოდ ნანგრევებიღა შემორჩენილი. 2000 წლის ივლის-აგვისტოში ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის არქეოლოგების მიერ (ისტ. მეცნ. კანდიდატები ნ. ხახუტაიშვილი, გ. თავამაიშვილი) დაბა ჩაქვში აღმოჩენილი იქნა რკინის სადნობი ქურები. ადგილობრივი მცხოვრებლების გადმოცემით, სამოსახლო ადგილებთან დიდი რაოდენობით წვავდნენ ნახშირს. გოგირდოვანი წყლებიდან, რომელიც დიდი რაოდენობით რკინის შემცველია, განსაკუთრებით აღსანიშნავია მახინჯაურის წყალი, რომლის ბაზაზეც ფუნქციონირებს სანატორიუმი. გოგირდშემცველი წყლები, ასევე, გვხვდება ქ. ქობულეთსა და ს. ჭახათში. რაც შეეხება ტოპონიმ „მახინჯაური“-ს ეტიმოლოგიას, საფიქრებელია, აქ ყოფილიყო „საწიდაო ადგილი“, თუმცა უფრო სარწმუნოა ა. ახვლედიანის ვარაუდი, „მახინჯაურ“-ის საკუთარი სახელისაგან – ონომასტიკონიდან წარმომავლობა: „მით უმეტეს, რომ მსგავსი სახელის არსებობას ქართულ სახელთა ნომენკლატურაში გვიდასტურებს „ქართლის ცხოვრება“, ჟამთა აღმწერელი, ლაპარაკობს რა ვინმე ალათმურის შემოსევაზე (XIII ს. II ნახ.) „სამცხის კერძო“, ამბობს: „მოიწივნეს ქუენა არტანს... და მუნ დახვდა მურვან გურკელელი, მახუნჯაგის ძე, წინა შეემთხვა ნადირობას მიმავალი, რომელი შეიპყრეს თათართა და კნინლა მოაკუდინეს“. მამასადაძე, სახელი „მახუნჯაგ“ ქართულ საკუთარ სახელთა ნომენკლატურისთვის დამახასიათებელი ყოფილა და იგი იხსენიება ისეთ საისტორიო წყაროში, როგორცაა „ქართლის ცხოვრება“, – დასძენს ავტორი.

აქვე შევნიშნავთ, რომ ამავე აზრისაა პოეტი-აკადემიკოსი გ. ლეონიძე, რომელიც ამბობს „მახინჯაური“ ხალხური ეტიმოლოგიით წარმოსდგება „მახინჯისგან... ჩვენის ფიქრით, კი საკუთარ სახელისაგან „მახუნჯაგ“ (ახვლედიანი, 1961:82).

ტოპონიმი „მახუნჯურა“ ადგილის სახელია ქედის რ-ნის სოფელ დოლოგან-ში. ა. ახვლედიანის ცნობით, „მახუნჯურა“ ადგილის სახელწოდებად გვხვდება დღევანდელ გალის რ-ნში. მისივე ცნობით, ამავე სოფლიდან უნდა წარმოდგებოდეს სოფელ „მახუნცეთის“ სახელწოდებაც. ოღონდ იქ „ურ“-ის ნაცვლად „ეთ“ სუფიქსი დაერთო და მივიღეთ: მახუნჯ-ეთ-ი, მახუნც-ეთ-ი.

ცნობილია, რომ ტოპონიმთა გარკვეული ნაწილი გენეტურად ანთროპონიმებთან არის დაკავშირებული (თავის მხრივ ანთროპონიმთა ფუძეებშიც არაა იშვიათი ესა თუ ის ტოპონიმი). ძნელია იმის თქმა, თუ რა დროს შეერქვა მახინჯაურს ეს სახელწოდება.

დღემდე სპეციალისტთა მიერ არაერთი ვარაუდი არის გამოთქმული ამ ტოპონიმის ირგვლივ. ადგილობრივ გავრცელებული ხალხური ეტიმოლოგიის მიხედვით, იმ ადგილს ძველად მახინჯი-გიაური რქმევია: ოსმალთა ბატონობის დროს აქ ქრისტიან ხალხს იჭერდნენ, სახეზე ნაჭრილობევებით ამახინჯებდნენ. ამიტომაც ამ ადგილისთვის ხალხს მახინჯი-გიაური უწოდებია, საიდანაც მოგვიანებით მახინჯაური წარმომდგარაო, მიიჩნევა ი. სიხარულიძე (ბედომვილი, 2002:251-252).

ქართული ტოპონიმის ცნობილი სპეციალისტი, პროფესორი ზ. ჭუმბურიძე შენიშნავს კიდევ, გასაოცარია, რატომ ჰქვია ამ ლამაზ კურორტს ასეთი უცნაური, შეუფერებელი სახელი, მახინჯაურს ხომ მახინჯთან საერთო არაფერი შეიძლება ჰქონდესო (ჭუმბურიძე, 1982:207).

ლექსუმში ბევრი გვარი გვხვდება, რომელთაც არა აქვთ გადმოცემები მოსულობის შესახებ. ამ გვართა რიცხვს მიეკუთვნება ახვლედიანთა გვარიც. სოფელ აღვში (ლექსუმის რ-ნი) ცხოვრობდა თურმე ერთი მოსახლე – მამუკა ახვლედიანი, მას ციხეც ჰქონია, რომლის ნანგრევი ახლაც ჩანს აღვის ძირში. მამუკას აღვის ქალაში მიწა-წყალი უხვად ჰქონია (ახვლედიანი, 87). ლექსუმში, კერძოდ, სოფელ ზოგიშის სამხრეთით, მთის წვერზე დგას ახვლედიანების ციხე (ბერძენიშვილი, 1983:56). ახვლედიანთა სვანურ წარმომავლობაზე გვართაც შეიძლება ვიმსჯელოთ – არა მარტო მისი დაბოლოებით, არამედ სხვა ფაქტიდან გამომდინარე. ზეპირი გადმოცემებით, ახვლედიანების ციხეს ლექსუმში, რომლის მხოლოდ ნანგრევებიღაა შემორჩენილი და „კახვილდაშ“-ი რქმევია. ჩვენ ზემოთ თქმულსაც თუ გავითვალისწინებთ, მაშინ ამ გვარში დალექილ ქვასთან დაკავშირებულ ტოპონიმსაც დავინახავთ: კა-ხ (ვ) – ილდ-აშ-ი. „კა“-ქვა, ქვისა, კა (კაშ, კარალ-ფიქალი ქვა; კერია (გადატანითი მნიშვნელობით, რკინის თხელ ფილასაც უწოდებენ (თოფურია, ქალდანი, 2000:340). „ილდ“ – სვანური კნინობითობის სუფიქსია ((თოფურია, ქალდანი, 2000:283), რომელიც კოლხური კულტურისთვის არ იყო უცხო (შდრ. ილდ-ამ-უმ-ი-„კოლხეთის სამეფოს სახელი „აშ“ – ნათესაობითი ბრუნვის ფორმატია – „ის“. კახვილდაში→“ქვისა ხარ“...

მწელია იმის თქმა, თუ რა დროს შეერქვა მახინჯაურს ეს სახელწოდება, ყოველ შემთხვევაში, მისი ტოპონიმიკის, ონომასტიკონისა და მატერიალური კულტურის ზოგიერთი ნაშთის ზერელე შესწავლაც კი გვაფიქრებინებს, რომ იგი (სოფელი, დაბა) უძველესი წარმოშობისაა. ცნობილია, რომ ტოპონიმთა გარკვეული ნაწილი გენეტიკურად ანთროპონიმებთან არის დაკავშირებული (თავის მხრივ, ანთროპონიმთა ფუძეებშიც არაა იშვიათი ესა თუ ის ტოპონიმი). ტოპონიმი მახინჯაური ანთროპონიმული წარმოშობისაა და იგი საკუთარი სახელისგან მომდინარეობს. რაც შეეხება ამ ტოპონიმის ეტიმოლოგიას, შესაძლოა, ეს ზედმეტსახელი შერქმეოდა პიროვნებას ძლიერი, მაგარი (რკინისებური) ხასიათის გამო (ახვლედიანი, 2012:21-22).

საქართველოში გვარებისგან ნაწარმოები შემდეგი გეოგრაფიული სახელები გვხვდება: ქვემო ქართლში – საბარათიანო, საორბელიანო, საყაფლანიშვილო, საციციანო, საჯავახიშვილო, სამილახვარო, სამაჩაბლო; იმერეთში – საჩიჯავაძო, საჩხეიძო, სანიჟარაძო, სამიქელაძო, საწულუკიძო, საჯავარიძო, საწერეთლო, საყიფიანო, სალაშხიშვილო, საინასარიძო, საახვლედიანო და სხვა. მკვლევარი ი. სიხარულიძე წიგნში – „ხარიტონ ახვლედიანზე“ – წერდა, რატომ არ დაერქვა მახინჯაურს საახვლედიანო? (შდრ. იქვე სახალვაშო), ამ კითხვაზე პასუხი შემდეგში მდგომარეობს: მახინჯაური ზანური ანთროპონიმული წარმომავლობის გეოგრაფიული სახელია. ზემოთ ჩვენ გავანალიზეთ მისი ზანურიდან მომდინარეობა (ხინჯ-რკინა) და აღვნიშნეთ, რომ შესაძლოა, ეს ტერიტორია ვინმე ძლიერი (რკინისებური) ხასიათის მქონე პიროვნების კუთვნილი ტერიტორია ყოფილიყო. ამ ჩვენს ნააზრევს მხარს უმაგრებს „ახვლედიანი“-ს ჩვენეული ეტიმოლოგიაც, რაც ქვასთან (გადატანითი მნიშვნელობით – რკინასთან) დაკავშირებულ ანთროპონიმს წარმოადგენს (კახვილდაშ-„ფიქალი ქვისა“) ახვლედიანების ამაყ, გაუტეხელ და ვაჟკაცურ ბუნებაზე არაერთხელ თქმულა და დაწერილა ბევრი რამ. რაც შეეხება ტოპონიმ „მახინჯაური“-ს სახელდების მოტივაციას, შესაძლებელია, იგი საახვლედიანოს ზანური ვარიანტი იყოს.

ჩხოტუნეთი – სოფელი (ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტი). გადმოცემის მიხედვით, „მთა მოხეთქილა, წუჟდია სახლები და ლელეში ჩუჟტანია და დიერქვა ჩხოტუნეთი, დაჩხოტვილი ქვეყანა“ (ნოლაიდელი, 1960:3). „ჩხოტვა“- ხის ფოთლების გაცვლა, მოკრეფა. „ყაჭიზა ვჩხოტავთ ჟვერს“ (ბსკიდა №5, გვ. 111). „ჟვერს გავჩხოტდით“ (ბსკიდა, საქმე №12, გვ. 82) „ახლა საბლალავი საჩხოტია ჩაი“ ბსკიდა, საქმე №6, გვ. 160). „სულ გედემეღლიტა, ცავ, ხელი (ს) გული ჟოლი (ს) ჟვერის ჩხოტვაში“ (ნიჟარაძე). „ჩხოტვა“- ფოთლების ერთიანად გაცლა ხის ტოტებზე (ნიჟარაძე, 1971:48). „ჩხოტვა- ასეთივე მნიშვნელობით გვხვდება გურულსა და იმერულში (ჟღენტის, 1936: 255; დლონტის, 1984:669). ს. ჟღენტის აზრით, ჩხოტვა

ზა-ნიზმია. მისივე თქმით, ლაზური „ოჩხოტალე“//ოცხოტალე“//ოცხოპუ-მეგრული: ოცხოტალე// ოჩხოტალე და გურული „ჩხოტვა“ ერთი და იგივე ფუძეებია. ფუძე „ცხოტ“ მეგრულშიც დასტურდება: „ჯას ცხოტუნს“-„ხეს ბღალავს“ (ჩიქოზავა, 1938:386). აჭარულში, ისევე როგორც, გურულში, „ჩხოტვა“ ზანური წარმომავლობის ფორმად უნდა მივიჩნიოთ (თანდილავა, ნარაკიძე, 1986:106-107). „ჩქოტუა//ჩხოტუ-გვარია. „ჩხოტირია“ – კურდღლისტუჩა ადამიანი. „ფოლი გოჩხონტილი“ – მსხვილფეხა რქოსან პირუტყვს ჩლიქები გაორმაგებული აქვს (მაყოფილი) (ციფშიძე, 1994:367-368).

ჩხუტუნია – ქალის სახელადაც გვხვდება. შესაძლოა, ის ანთროპონიმული სახელიდან მომდინარე ტოპონიმი იყოს. პირველად გვქონდა ადამიანის მეტსახელი – ჩხუტუნია (კურდღლისტუჩა), შემდეგ ეტაპზე იგი გვარად გაფორმდა და ბოლოს მივიღეთ ტოპონიმი: „ჩხუტუნეთი“, რაც შეეხება ამ ტოპონიმის ეტიმოლოგიას, იგი ვინმე ჩხუტუნის კუთვნილი ტერიტორია (ადგილი) უნდა ყოფილიყო.

მცენარეთა სახელებიდან მომდინარე ზანური გეოგრაფიული სახელები

საკვლევი ტერიტორია მდიდარია მცენარეული საფრით. მცენარეთა სახელებიდან მომდინარე ტოპონიმები გაფორმებულია სხვადასხვა აფიქსით, არის შემთხვევები, როცა მცენარის სახელი პირდაპირ (მაწარმოებლის გარეშე) ჰქვია გეოგრაფიულ ობიექტს. მაგ.:

ბილანცრო – ფერდობი (სოფ.ზ. ჩხუტუნეთი, ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტი). მაჭახლის ხეობაში ბილანცრო ეწრის (გვიმრის) მსგავს მცენარეს ეწოდება. ქართულსა და მეგრულში „ბილანცრო“ არ დასტურდება. ლაზურში „ბილონცა“ გვიმრისმაგვარ მცენარეს ჰქვია. მყაშვილი მას გვიმრად თარგმნის (მყაშვილი, 1990:143; თანდილავა, ნარაკიძე, 1986:94).

ოჭიკარტი – საძოვარი (ს.ჩაისუბანი, ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტი). ამოსავალი ჩანს მცენარის სახელი ჭიკარტა. იგი დასტურდება ალ. მყაშვილის ლექსიკონში (მყაშვილი, 1991:95). „ო“ – რა თქმა უნდა, ზანური პრეფიქსია. ჭიკარტანა ღელე (ქამადაძე, 1992:142; ახვლედიანი, 1998:91).

ქვასა და ბუნებრივ-გეოგრაფიულ გარემოსთან დაკავშირებული ზანური გეოგრაფიული სახელები

ოჯინჯი – ჩაის აღანტაცია (დაბა მახინჯაური, ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტი), „ჯინჯ“-ძირია (ჭარაია, 1997:184). რაც შეეხება თავად „ოჯოჯო“-ს, იგი პ. ჭარაიასთან მითითებულია განმარტების გარეშე (ჭარაია, 1997:111). „ოჯოჯო“ დაფიქსირებულია სულხან-საბასთან: „ბადე, მეგრულში ქორთ „დასაცემელი“ (ორ-

ბელიანი, 1991:612).. წარმოებით ეს სიტყვა მართლაც მეგრული ჩანს: ო-ჯიჯ-ი, შდრ. ჯიჯ; ქართ ძირ-ის კანონზომიერი შესატყვისია, ე.ი. ძირს დასაგები, „საძირე“ ბადე (დანელია, 1991:62). შესაძლოა, „ნ“ ფუძეში განვითარებული იყოს. რაც შეეხება ტოპონიმ „ოჯინჯი“-ს ეტიმოლოგიას, გადმოცემით ამ ადგილას ძველად მართლაც იჭერდნენ ფრინველს ბადით და დარჩა ეს სახელწოდებაც (ცნობა მოგვაწოდა მახინჯაურის მკვიდრმა ნაზი ახვლედიანმა).

ნიადაგთან და სამეურნეო ტოპონიმისათან დაკავშირებული გეოგრაფიული სახელები

ჯიხური – ადგილია ზედა მახინჯაურში (ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტი), ჯიხური – ხის კოშკი. ეს სიტყვა კოლხურია და ი. ყიფშიძემ მიუთითა მის კავშირზე მეგრ. ჯიხა-სთან (ყიფშიძე, 1914:415).

ნაუჩვარი – სათესი ადგილი (სოფ. კირნათი, ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტი), „ოჩე“ – большое поле, ср. ონა, ოჩე – село во сенакомь уездъ ყიფშიძე, 1994:295). ოჩე გვხვდება შუახევის რაიონშიც სოფელ ხაბელაშვილებში. ოჩე – დიდი ყანა, ხოდბუნი – ასე განმარტავს მას პ. ჭარაია (ჭარაია, 1997:11). ოჩე-ახალგაკაფული, კარგმოსავლიანი ადგილი ყანა.

ოჩე – ყანა, ახალდამუშავებული უყი, ყამირი, კარგმოსავლიანი ადგილი. „საბატონო ოჩეში ანუ ყანაში მუშაობდა გაბრიელა“ (ჯაჯანიძე, 1997:118). ტოპონიმ „ნაუჩვარ“-ში ნა ევ+არ+ნა+ევ წინა ვითარების მაწარმოებელი აფიქსია, წინა ვითარება რომ გაძლიერებულიყო, „ნაოჩევ“ ფორმას დართვია „არ“ სუფიქსი და მივიღეთ: ნა-ოჩ-ევ-არ-ი ნაოჩვარი (ნაუჩვარი) (ძნელაძე, 1980:201-204). ტოპონიმი „ნაუჩვარი“ სიტყვასიტყვით იქნება – „ნაყანვარი“.

ოროკი – ჩაის პლანტაცია (სოფ. ევგენიძეები, ხელვაჩაურის რ-ნი) ტოპონიმი ოროკი დაფიქსირებულია, აგრეთვე, ამავე რაიონის სოფელ ხერთვისში. ამოსავალია როკი – ხმელი შტო, ხმელი ჯირკი. ასეა განმარტებული პ. ჭარაიასთან (ჭარაია, 1997:118). საბას განმარტებით, ოროკი არის მიწა „ბაქან ქაქანად მოვაკებული“. ოროკი – ტყეა ბახვის წყლის მარჯვენა ნაპირას. ოროკი – мощая земля, ოროკი – კვალდაკვალ შეყრილი მიწა (მეგრელიძე, 1938: 79).

ოჭვაბურა – სახნავ-სათესი ადგილი (სოფ. კირნათი, ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტი). „ჭაბუა“ მეგრულში ნიშნავს წებებას, „ჭაბუ“ – წებოს (ჩიქობავა, 1938:406). ლაზური „ჭაბუ“-წებო, „ოჭაბუ“-დაწებება. აქედან გამომდინარე, საფიქრებელია, ამ ადგილას ყოფილიყო წებოვანი ნიადაგი, მიწა, რომელიც ფეხზე ეწებებოდა და შესაძლოა, ამ ადგილს აქედანაც მიეღო ეს სახელწოდება. ტოპონიმ „ოჭვაბურა“-ს ფუძეში „ვ“ ბგერა ჩართულია, ისევე როგორც ეს მომხდარა ტოპონიმ „საჩუქვარა“-ში (ნიჟარაძე, 1975:116).

საცხოვრებელ ადგილთან და რელიგიურ რწმენა-წარმოდგენასთან დაკავშირებული გეოგრაფიული სახელები

ნაჯარგვალევი – სოფ. კიბე, ხელვაჩაურის რ-ნი. „ჯარგვალი“ გურიასა და აჭარაში მრგვალი მორებით აგებული სახლი, ქოხი, ფაცხაა. მეგრული „ჯა“ – ხე, ძელი (ჭარაია, 1997:182; ჩიქობავა, 1938:120). ზემო აჭარაში „ჯარგვალ“-ს ძელურ-საც უწოდებენ. ხულოს რაიონის მკვიდრთა განმარტებით, „ჯარგვალი“ არის მრგვალი ხეებით აშენებული პატარა შენობა, სადაც წყალს შეიყვანენ, რომ ზამთარში წყალი არ გაიყინოს. აქ წყალს აადენენ, საქონელსაც აქ ალევებენ წყალს. ამიტომ წყალს გაუკეთებენ „ჯარგვალს“ (თანდილავა, ნარაკიძე, 1986:108). „ჯარგვალი“ – ამ კომპოზიტის მეორე ნაწილი „რგვალი“ (მრგვალი) საერთო ქართველურია.

ოხვამე – სოფელი (სიმონეთი, ხელვაჩაურის რ-ნი). „ხვამა“ – ლოცვა, „დოხვამა“ – დალოცვა „ოხვამე“ – სალოცავი საგანი და ადგილი, საყდარი, ტაძარი (ყიფშიძე, 1994:401). მეგრულ-ქანურში „ოხვამე“ – ტაძარს, საყდარს, ეკლესიას ნიშნავს, სალოცავი სახლი. „ხვამა“ – ლოცვა (ჭარაია, 1997:111), ჩიქობავა, 1938:152-153). რაც შეეხება ამ ტოპონიმის ეტიმოლოგიას, შესაძლოა, ამ ადგილას ყოფილიყო საყდარი, ეკლესია (სალოცავი ადგილი). სიტყვასიტყვით იგი სალოცავ ადგილს უნდა ნიშნავდეს (ჭინჭარაული, 1998:206-211).

ზანიზმები ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის ჰიდრონიმიაში

ტოპონიმის ძველთაძველი და საინტერესო ნაწილია – ჰიდრონიმია. იგი შეიცავს მრავალმხრივ საყურადღებო ინფორმაციას წინაპართა მატერიალური და სულიერი ცხოვრების შესასწავლად, ენის განვითარების ისტორიის დასადგენად.

ჰიდრონიმი – ჰიდროგრაფიული ობიექტის – დიდი და მცირე მდინარის, მისი ცალკეული მონაკვეთის – მორევის, ჩანჩქერის, მოსაბრუნის, სათევზაო ადგილის, ტოტის, ფშანის, აგრეთვე, ზღვის, ტბის, წყაროს, ჭის, არხის, ჭაობის, ლენჭყის და სხვ. სახელია.

საკვლევი რეგიონის ჰიდრონიმის თავისებურება ისაა, რომ არა გვაქვს მდინარეების, ტბებისა და ნაკადულების სახელწოდებების სპეციალური მაწარმოებლები.

ბარცხანა – მდინარე და დასახლებული უბანი. ბათუმში მეგრული „ბარცხელი“, „ბაძგი“ „ბარცხინია“ – თავისთავად, ბარცხინი: სვანური: „ბარცხილ“ (მაყაშვილი, 1991:147-154). „ბაძგი“-ჰყორი – ქართ. ირმისაკვნეტელა, ლეჩხ. ოკრ., აჭარ., ჭან. ბაძგარი, ბაძგარა, რაჭ., იმერ. ჰყორი ერწო-თან. ჩხერი, ვირის საკვნეტელა; ხევს. ფშ. ზამთარა, ზამთარ-ზაფხულა, ჰკემარა; მეგრ. ბარცხელიბარცხიანი (მაყაშვილი, 1991:17). ბარცხი ქუცი (აფ. აქუც-ბაძგარა, კბენია, ჰყორი; ბაძგვი (ჭარაია,

1997:39). „ბარცხინია“ – падыр (дерево) შდრ.: კუცი//ბარცხინის (ყიფშიძე, 1994:263). რაც შეეხება სუფიქსს „ანა“, იგი მეგრული „ონა“-სგან მომდინარეობს (შდრ.: ჯაპანა ჯაპონა (თუთნარი), ბარცხანა←ბარცხონა). ონ-ა რთული სუფიქსია, სადაც ა- სუფიქსს მასუბსტანტივებელი-მატოპონიმებელი ფუნქცია აქვს. მამასადაძამე, „ბარცხანა“ არის ბაძგნარი, ძემძნარი. ჰიდრონიმ „ბარცან“-ის სახელდების მოტივაცია შემდეგში მდგომარეობს: ეს ტერიტორია და ფარული ყოფილა ბაძგით და დღესაც ეკალბარდიანია. აქაც მომხდარა კონვერსია. ბუჩქნარის სახელი გადაეცა იქვე ჩამდინარე წყალს.

ონტოფოს დელე – დელე უერთდება სიმონეთელეს (ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტი). ო- ზანური მაწარმოებელია. „ტოფ“ ძირი ლაზურში უკავშირდება თევზის ქვირითობის პერიოდს: ტოფა – „ქვირითის ყრა“ – ო-ნ-ტოფ-ო – ადგილი, სადაც თევზი ქვირითს ყრის“. ონტოფო – სოფლის და მდინარის სახელწოდებაა აბაშის რაიონში (თოფურია, 1998:159 -162).

კაპანდიბი – სოფელია ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში. ადგილობრივი მკვიდრის – ლევან გორგოშაძისა და მისი მეუღლის – ნაზი აბაშიძის ზეპირი ინფორმაციით, აქ ადრე, კომუნისტების მოსვლამდე დუქნები, სასტუმრო, ჰურის საცხობი, სავაჭრო ცენტრი . . . ყოფილა. თურქეთიდან ნავებით მოჰქონდათ თურმე ყველაფერი: ზეთის ხილი, ყურძენი, სამშენებლო მასალები, სურსათი. მკვლევარი ა. ახვლედიანი საგაზეთო სტატიაში „შევარდენი სასირეყელზე“ მოგვითხრობს ერთ ნამდვილ ამბავს, წინაპართაგან გაგონილს, თუ როგორ ხვდებოდნენ სასირეყელზე მეფეს ძველ დროში და ასეთ ისტორიას გვიყვება: „ . . . პარმალზე შემდგარი ალხამუში ორმოცდაათ ნაბიჯზე დაშორებულ ჯიხურს უყურებდა, წაბლის მსხვილი მორებისგან ნაშენი რომ იყო და სახურავის შეკეთება უნდოდა. კარგად იცოდა, შესაცვლელი იყო ყავრის სახურავი, მაგრამ ბორჩხიდან კრამიტს ელოდა, მენავეებს მოლაპარაკებოდა და ჭოროხის შესართავიდან ურმებით ამოზიდავდა“. აქვე მოვიყვანთ კაპანდიბის მკვიდრის – როსტომ თავდგირიძის მონათხრობს იმის თაობაზე, თუ რით იყო ნაშენი მათი ძველი სახლი, სწორედ ბორჩხიდან ჩამოტანილი აგურით. ამ ადგილას (კაპანდიბში) შორი სავაჭრო გზიდან მოსულებს დაასვენებდნენ (მოასვენებდნენ), ცხენებს ნალებს შეუცვლიდნენ. აქ ადრე ბორანი ყოფილა, სადაც ნავები შემოდდიოდნენ. თედო სახოკია მიუთითებს, თუ როგორ ათევდნენ ღამეს და აგრძელებდნენ გზას შორი გზიდან მოსულები. კაპანდიბი ბუნებრივი ნავმისადგომი ყოფილა. კაპანდიბში, როგორც ჩანს, ადგილობრივ მკვიდრთ ასე შემოჰქონდათ სამშენებლო მასალები თურქეთიდან. 1934 წლამდე კაპანდიბი სასოფლო საბჭო იყო, მერე შეცვალეს და ხელვაჩაურის რაიონის შემადგენლობაში შევიდა. ახლა ამ ტერიტორიაზე ნაპოვნია ოქროს ფირფიტები და ვერცხლის მუზარადი. 2012 წლის 12 ივნისს კირნათში, ე.

წ. „ინტერნატის“ ტერიტორიის მიმდებარედ ადგილობრივმა მცხოვრებლებმა იპოვეს ნავი (დაახლოებით 4 მეტრი სიგრძის) კარგ მდგომარეობაში, რომელიც ბათუმის არქეოლოგიურ მუზეუმში გადაიყვანეს. ამბობდნენ, ამ ნავით კირნათიდან კაპანდიბამდე გადაადგილდებოდნენ ხოლმე მენავეები (ინფორმატორი 18 წლის ბსუ-ს სტუდენტი მინდია ცინცაძე).

კაპანი – სულხან საბასთან ასეა განმარტებული: ქვა ღოჯი (საბა, 1991: 351). ღოჯი – დიდი კბილი პილოსა და მისთანა – ასეთ განმარტებას ვხვდებით საბასთან (საბა, 1993: 255). კაპანი – დამრეცი, ციცაბო ადგილი. „კაპანი“-სგან არაერთი ადგილისა თუ სოფლის სახელია ნაწარმოებია აჭარაში. ასე მაგალითად: კაპნის თავი – სოფელი აჭარისწყლის სასოფლო საბჭოში, კაპანდიბი – სოფელია ხელვაჩაურის სასოფლო საბჭოში (სიხარულიძე, 1958:145), კაპანი – სათესი ქედის რაიონი, სოფელი ასამბაძეები (სიხარულიძე, 1958: 60), კაპანი – სოფლის უბანი ქვემო მაჭახელში, კაპანი – სათესი საბრევეთში, ქვედა მარადიდი (სიხარულიძე, 1958:130-136), კაპანთი – სათესი სოფელ გორგაძეთში, ზედა ჩხუტუნეთი (სიხარულიძე, 1958:132), კაპანთხევი – სათესი სოფელ ფარტენაძეები, ქვემო მაჭახელი (სიხარულიძე, 1958 :130), კაპანოღოკაძე (სიხარულიძე, 1958:208), კაპანტყე – სოფლის უბანი, სოფელი გუნდაური, მერისი(სიხარულიძე, 1958:62), კაპანჭალათი – სათესი გუნდაური, კაპნები (სიხარულიძე, 1958:62), კაპნები – ბაღი სოფელი ფურტიო, სხალთა (სიხარულიძე, 1958:98). რაც შეეხება „კაპანდიბი“-ს ეტიმოლოგიას, იგი რთული სიტყვა ჩანს, რომელიც შედგება „კაპანი“-ისა და „დიბი“-სგან. კომპოზიციის მეორე ნაწილი – „დიბი“, დიბაჲ შ. ნიჟარაძესთან განმარტებულია, როგორც თამბაქოს მცენარის ძირა ფოთლები; მისგან დაბალი ხარისხის თამბაქო გამოდის. ძველ ქართულში გვაქვს სიტყვა „დება“, რომელიც სულხან-საბასთან ასეა განმარტებული „დება“ – მდებარეობა(ა) არს ქონებადადების, ვითარ იგი სხეული იდვის, ანუ მიყრდნობით, ანუ ჯდომით, ანუ დგომით (საბა, 1991:213). სოფელი კაპანდიბი ორი ნაწილისგან შედგება: ერთია გზის ქვემოთა ნაწილი კაპანდიბისა და მეორე ფერდობზე შეფენილი, რაც შეეხება ტოპონიმ „კაპანდიბი“-ს ეტიმოლოგიას, ჩვენი ვარაუდით, იგი ერთგვარი მოსაბრუნებელი დანიშნულების ბოლო პუნქტია, მოსაბრუნე, მისაქციელი. ქართულ საისტორიო წყაროებში მისაქციელი მე-16 საუკუნიდან ჩნდება. სწორედ საფურცლე – მისაქციელზე გადიოდა ტიფლის მცხეთიდან შიდა ქართლისკენ (მუხრანი, ძალი, წილკანი) მიმავალი ერთ-ერთი უმთავრესი და უმნიშვნელოვანესი გზა (ბერძენიშვილი, 60:103). ძველ საქართველოში ამგვარი მისაქციელები არაერთი ყოფილა. მისაქციელის ტიპის მიკროტოპონიმები ხშირია, როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოში, კერძოდ, იმერეთსა და გურია-აჭარაში (ბედომვილი, 2002:259). კაპანდიბში ჩვენი ინფორმატორის, ლევან გორგოშაძის საკარმიდამოში, თავად

ვიხილეთ მიწაში ჩაფლული უზარმაზარი ქვები, სავარაუდოდ, ეს ის ადგილებია, სადაც ბუნებრივი ნავმისადგომი უნდა ყოფილიყო. აქ დღესაც მთელს ზოლზეა მიწაში ჩაფლული დიდი ქვები. ამდენად, კაპანდიზის ეტიმოლოგია, შესაძლოა, ასე განიმარტოს: დიდი ქვებით შემოსაზღვრული, შემოფენილი მოსასვენებელი ადგილი, რომელიც დანიშნულების ბოლო პუნქტს წარმოადგენდა. სავარაუდოდ, „კაპანდიზი“ ბუნებრივ-გეოგრაფიული დანიშნულების ტოპონიმთა რიგში უნდა განვიხილოთ.

სკურქუბა – დღეა თამარის დასახლებაში, ბათუმის ნავთობგადამამუშავებელი ქარხნის ტერიტორიაზე, მდინარე სკურქუბა/სკურიქუბა დაფიქსირებული აქვს თ. კუკულაძეს ბარცხანის დასახლებაში (კუკულაძე, 1981:52). ამ ჰიდრონიმის არსებობაზე თამარის დასახლებაში, დღევანდელი ბათუმის ნავთობგადამამუშავებელი ქარხნის ტერიტორიაზე, მითითებდა ა. ახვლედიანიც. იმასთან დაკავშირებით, თუ სად მდებარეობს სკურქუბად წოდებული ჰიდროგრაფიული ობიექტი, ხელთ გვაქვს თამარის დასახლების შემოგარენის გეგმის ასლი, რომელიც ერთ-ერთ ჩინოვნიკს შეუკვეთია ჯერ კიდევ ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციამდე, განსაზღვრული სამოსახლო მიწის ნაკვეთის შესყიდვის მიზნით. აღნიშნულ გეგმაზე მდინარე „სკურქუბა“ მდებარეობს სწორედ თამარის დასახლებაში რუს ჩინოვნიკს, ვინმე პატკანოვს, სურდა მოცემულ ტერიტორიაზე, თამარის დასახლებაში მიწის ნაკვეთის შესყიდვა, რაც ვერ მოუსწორია გასაბჭოების გამო. ცნობილია, რომ აჭარის ტერიტორიაზე ბევრი ობიექტის სახელწოდება უკავშირდება რუსი ჩინოვნიკების გვარებს. ასე მაგ.: სიბირიაკოვი, პოპოვი, გუბანოვი, სმირნოვი, ლიტვინოვი და სხვა. ამ ტოპონიმთა ქვეშ, ჯერ კიდევ ადვილი მისაკვლევეია ძველი ქართული ტოპონიმები. გასაბჭოების შემდეგ ისინი რუსეთში გაიქცნენ და მათი სამოსახლო ადგილები შემდეგ გადაეცა კოლმეურნეობებსა და საბჭოთა მეურნეობებს. ჩვენი ინფორმატორი, დაბა მახინჯაურში მცხოვრები 80 წლის ალი ახმედის-ძე ფაღავაა, რომელსაც ეკუთვნოდა ეს ტერიტორია. მთხრობელი იხსენებს: „6 წლის ვიყავი, აქ (საუბარია ბნქ-ს ტერიტორია) რომ ვცხოვრობდი, მარა მე ამ მდინარის სახელი არ ვიცოდი, იგი ვნახე გეგმაზე, რომელიც 2000-2001 წლებში მოვიძიეთ ქუთაისის სახელმწიფო არქივში“. გეგმის ასლზე ნათლად ჩანს მდინარე „სკურქუბა“ («Скыркыба»), რომელიც უერთდება შავ ზღვას, რაც შეეხება მდინარის სათავეს, იგი „სკურქუბა“ კომპოზიტური აგებულებისაა, შედგება ორი ნაწილისგან: „სკურ“-ისა და „ქუბა“-სგან, რომლებიც ზანურ ენობრივ ფენას განეკუთვნება. სქური-სკური ზანური სიტყვაა, რომელიც უეჭველია, არცთუ ისე შორეულ წარსულშიც კი ცოცხალ ლექსიკურ ერთეულს წარმოადგენდა. ჯერ ერთი, სამეგრელოში სამ ათეულზე მეტ გეოგრაფიულ სახელში ჩანს იგი; მეორეც, არაიშვიათად დასტურდება სწორედ ზანურის უწინ-

დელი გავრცელების არეალში – ქვ. იმერეთში, გურიაში, აჭარაში. „სკური“ იგივეა, რაც სქირი-შვილი, ანუ „ნაშობი“, „დაბადებული“, ე.ი. წყარო, რომელიც მიწიდან იბადება, იშობა: სქულა – „შობა“ კვერცხის დადება, ქოთომ უესქუ – ქათამმა კვერცხი დადო (ჭარაია, 1997:126, 127). სკურ/სქურ აღნიშნავს რუს. წყაროს პატარა მდინარეს. სკურ/სქურ ძირიანი ჰიდრონიმი უხვად გვხვდება სამეგრელოს ჰიდრონიმიში: სკურდიდი – მდინარე (სოფ. ლეძამამე), სკურდილა – ღელე (სოფ. ობიექტი), სკურდღალი–ღელე (სოფ. გაჭედილი); სკურე – მდინარე (სოფ. ნოსირი), სკური (წყარო) (სოფ. აბასთუმანი (ზუგდიდის რ-ნი), სკურჩა – მდინარე (ჩხოროწყუს რ-ნი) ღელე (სოფ. თაია, ლესიჭინე, ხამისკური) და ა.შ. (ცხადაია, 1999:101). სკურდიდი დასტურდება მაჭახლის ხეობაში, გვაქვს სოფელიც და მდინარეც ამავე სოფელში (კახიძე, 1966:118).

ჰიდრონიმ „სკურქუბა“-ს მეორე ნაწილია „ქუბა“, რაც მეგრულში ნიშნავს ტანისამოსის ნაწილს//ქობა“-ს (ჭარაია, 1997:142), სვან. ქობა–არშია (თოფურია, 2000:784). ეს ჰიდრონიმი იმითაა გამორჩეული, რომ ამ პატარა მდინარეს ძალიან ფართო კალაპოტი აქვს, რაც შეეხება ჰიდრონიმ „სკურქუბა“-ს სახელდების მოტივაციას, შესაძლოა, ეს სახელი შერქმეოდა ფართო კალაპოტის გამო, რომელიც ამ პატარა მდინარეს ჰქონდა არშიასავით მოყოლებული, შემოვლებული, ანუ ამოქუბული იმისთვის, რომ მდინარის ნაპირი არ დანგრეულიყო, არ დაშლილიყო, ე.ი. სიმტკიცისთვის.

ტიბაში – ღელე (სოფ. სარფი, ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტი) „ტიბუ“, „ტე-ბუ“, „ტუბე“ – ტფილი, თბილი (შდრ.: წყალტუბო) სიტ ბა) სითფო, ტიბაფა (ვოტი-ბუა–თბობა (ვათბობ) (ჭარაია, 1997:127), რაც შეეხება ჰიდრონიმ „ტიბაში“-ს ეტიმოლოგიას, ეს ღელე მზიან ადგილას მდებარეობდა.

ამრიგად, ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმიში მარტივი სახელები ძალიან მცირე რაოდენობითაა წარმოდგენილი და ისიც, რაც წარმოდგენილია გამოხატავს ადგილმდებარეობის ფიზიკურ-გეოგრაფიულ დახასიათებას (მაგ.: ცარა, ჭონჭყო, ჭენჭეხი, ოჯინჯი, ოროკი, ოჭიკარტი). შედარებით მეტადაა წარმოდგენილი დანიშნულების „ო“ პრეფიქსი. სუფიქსური წარმოებიდან სჭარბობს – „ეთ“ სუფიქსით გაფორმებული გეოგრაფიული სახელები (მაგ.: სინდიეთი, ჩხუ-ტუნეთი, ჩიქუნეთი, გომპარეთი...), გვხვდება – „ურ“ სუფიქსით ნაწარმოები ტოპონიმებიც (მაგ.: ჯიხური, კვადაური, მახინჯაური, ხელვაჩაური, მახვილაური), გვხვდება, აგრეთვე, „თი“ და „იშ//ში“ – სუფიქსებით გაფორმებული ტოპონიმებიც (მაგ.: ჭურიათი, კვარიათი, ქვაბიში, ღრემში, კერკეტაში, ტიბაში), გავრცელებულია ტოპონიმთა პრეფიქს-სუფიქსური წარმოება. იგი კვლავ ქონების, თვისების, დანიშნულების, წინა ვითარების გამომხატველია (მაგ.: ოჭვაბურა, ოხვამე, ონტოფო, ნაუჩვარი, ნაჯარგვალევი). ასეთია ხელვაჩაურის რაიონის ტოპონიმთა ეტიმოლოგიური ახსნის ჩვენეული ცდა.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. **ალავი** – მ. ალავიძე. ლექსუმური ლექსიკონი. კრებული „ქართველურ ენათა ლექსიკა“. თბილისი, 1938.
2. **ახვლედიანი** – ა. ახვლედიანი. მახინჯაურის ეტიმოლოგიისათვის. ჟ. „ლიტერატურული აჭარა“. ბათუმი, 1961.
3. **ახვლედიანი** – ნ. ახვლედიანი. ოპრეფიქსიანი სახელები აჭარის ტოპონიმიში. ქართველური ონომასტიკა. თბილისი, 1998.
4. **ახვლედიანი** – ნ. ახვლედიანი. ახვლედიანნი აჭარაში. თბილისი, 2012.
5. **ბაქრაძე** – დ. ბაქრაძე. არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში. სანკტ-პეტერბურგი, 1878.
6. **ბედოშვილი** – გ. ბედოშვილი. ტოპონიმიკური ძიებანი. სალიტერატურო გაზეთი, №3 (43). თბილისი, 1998.
7. **ბერძენიშვილი** – ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. I. თბილისი, 1964.
8. **ბსკიდა** – ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის დიალექტოლოგიური არქივი, №5, ბათუმი.
9. **დანელია** – ვ. დანელია. ქართული ხალხური სიტყვიერება. მეგრული ტექსტები, II. თბილისი, 1991.
10. **თანდილავა, ნარაკიძე** – ზ. თანდილავა, ც. ნარაკიძე. ზანური ლექსიკური სუბსტრატის კვალი აჭარულ დიალექტში. აჭარული დიალექტის დარგობრივი ლექსიკა 5. ბათუმი, 1986.
11. **თოფურია, ქალდანი** – ვ. თოფურია, მ. ქალდანი. სვანური ლექსიკონი. თბილისი, 2000.
12. **კახიძე** – ნ. კახიძე. მაჭახლის ხეობა. ბათუმი, 1974.
13. **კახიძე** – ნ. კახიძე. მაჭახლის ხეობის სამეურნეო ყოფა ტოპონიმიკის შუქზე. ჟ. მაცნე, №1. თბილისი, 1966.
14. **კუკულაძე** – თ. კუკულაძე. დეხვას ხეობის ტოპონიმიის ზოგიერთი საკითხი. აჭარული დიალექტის დარგობრივი ლექსიკა. ბათუმი, 1981.
15. **მაცაშვილი** – ალ. მაცაშვილი. ბოტანიკური ლექსიკონი. თბილისი, 1991.
16. **მეგრელიძე** – И.В. Мегрелидзе. Лазский и мегрельский слой в гурицкой-С.Б. 1938.
17. **ნიჟარაძე** – შ. ნიჟარაძე. ქართული ენის აჭარული დიალექტი, ლექსიკა. ბათუმი, 1971.
18. **ორბელიანი** – სულხან-საბა ორბელიანი. ლექსიკონი ქართული, I. თბილისი, 1991.
19. **ორბელიანი** – სულხან-საბა ორბელიანი. ლექსიკონი ქართული, II. თბილისი, 1993.
20. **ჟლენტი** – ს. ჟლენტი. მეგრულ-ჭანურის ფონეტიკა. თბილისი, 1953.
21. **ჟლენტი** – ს. ჟლენტი. გურული კილო (ლექსიკონითურთ). თბ., 1836.
22. **საქართველოს გეოგრაფიული ლექსიკონი** – საქართველოს გეოგრაფიული ლექსიკონი. თბილისი, 1987.

23. **სიხარულიძე** – ი. სიხარულიძე, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმთა, 1958.
24. **ფენრიხი, სარჯველაძე** – ვ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე. ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი. თბილისი, 1990.
25. **ფუტკარაძე** – მ. ფუტკარაძე. აჭარა (ეკონომიკურ-გეოგრაფიული დახასიათება). ბათუმი, 2001.
26. **ქამადაძე** – მ. ქამადაძე. ზემო აჭარის ტოპონიმთა. აჭარული დიალექტის დარგობრივი ლექსიკა, ტ. VIII. ბათუმი, 1992.
27. **ღლონტი** – ალ. ღლონტი. ქართულ კილოთქმათა სიტყვის კონა. თბილისი, 1984.
28. **Кипшидзе** -И. Кипшидзе. Грамматика мингрельского (иверского) языка с хрестоматией и словарем. Санкт-Петербург, 1914.
29. **ყიფშიძე** – ი. ყიფშიძე. რჩეული თხზულებანი. თბილისი, 1994.
30. **ჩიქობავა** – არნ. ჩიქობავა. ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი. თბილისი, 1938.
31. **ცხადაია** – ვ. ცხადაია. მთიანი სამეგრელოს ტოპონიმთა, თბილისი, 1985.
32. **ცხადაია** – ვ. ცხადაია. ძიებანი კოლხეთის ტოპონიმთა. თბილისი, 1999.
33. **ჭარაია** – ვ. ჭარაია. მეგრულ-ქართული ლექსიკონი. თბილისი, 1997.
34. **ჭინჭარაული** – ალ. ჭინჭარაული. კიდევ ერთი ბერძნული წარმომავლობის სიტყვა ქართულში. ე. ქართველური ონომასტიკა, I. თბილისი, 1998.
35. **ჯანაშია** – ს. ჯანაშია. თუბალ-თაბალი, ტიბარეთი, იბერი, შრომები, ტ. III. თბილისი, 1959.

გამომცემლობის დირექტორი – ნანა ხახუტაიშვილი

გამომცემლობის რედაქტორი – გუნა სამნიძე

ტექნიკური რედაქტორი – ელზარდ ანანიძე